

Μερικά ζητήματα επιστημολογίας και μεθοδολογίας της παιδαγωγικής επιστήμης

Κούρτζι, Ε (2002)
Η ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗ ΠΡΟσχολική Εκπαίδευση
Τόμος 3. Αθήνα: Τσιμισκή.

Η ΕΡΕΥΝΑ γύρω από τα θέματα της προσχολικής παιδαγωγικής συνεχώς αυξάνεται. Όμως ο προβληματισμός που σχετίζεται με ζητήματα επιστημολογίας και μεθοδολογίας είναι ακόμη περιορισμένος και ανεπαρκής. Δεν δίνεται το ανάλογο βάρος στην επιλογή του αμφοζώντος θεωρητικού πλαισίου ούτε και προβληματίζονται αρκετά οι ερευνητές γύρω από τις επιστημολογικές και τις οντολογικές προϋποθέσεις της έρευνας. Πολύ περισσότερο δεν εμβαθύνει ο ερευνητής στις σιωπηρές παραδοχές που αναγκαστικά περιέχονται στις συνήθεις ποσοτικές μεθόδους της έρευνας πεδίου. Η κατάσταση αυτή είναι ανησυχητική, γιατί εγκυμονεί κινδύνους ως προς τη φύση της γνώσης που προκύπτει από μια παρόμοια ερευνητική δραστηριότητα.

Πράγματι, η γνώση που παράγεται γύρω από μια επιστημονική περιοχή διαμορφώνει «αλήθειες» που συχνά διαδίδονται πέρα από τον επιστημονικό χώρο. Ιδιαίτερα στην Προσχολική Παιδαγωγική, όπου οι έννοιες με τις οποίες δουλεύει ο ερευνητής είναι «το παιδί», «η οικογένεια», «η νηπιαγωγός», «η μητέρα», «ο πατέρας» και άλλες παρόμοιες, υπάρχει μεγαλύτερη επικοινωνία ανάμεσα στο χώρο παραγωγής της επιστημονικής γνώσης και στους χώρους εφαρμογής της: το νηπιαγωγείο και το σπίτι. Θα πρέπει, λοιπόν, να δώσουμε πολύ μεγαλύτερο βάρος από ό,τι μέχρι σήμερα στον τρόπο που παράγεται η γνώση.

Έχει υποστηριχθεί ότι η «αλήθεια» παράγεται από τη σχέση της εξουσίας με τη γνώση. Μπορεί ο ερευνητής να μην έχει τη δυνατότητα να αλλάξει αυτή την κατάσταση όμως δεν απαλλάσσεται από την ηθική ευθύνη να διερευνά τις επιστημολογικές και οντολογικές προϋποθέσεις της μελέτης του. Επιστη-

μολογικές ονομαζόνται οι επιλογές που αφορούν στους τρόπους προσέγγισης της γνώσης και οντολογικές εκείνες οι επιλογές που αφορούν στη φύση ή ουσία των όντων. Οι επιλογές αυτές δεν αποτελούν μεμονωμένες αποφάσεις που μπορεί να παίρνει ο ερευνητής, αλλά εξαρτώνται από ένα γενικότερο λογικό σύστημα που αποτελεί και το θεωρητικό τους πλαίσιο. Τέτοια συστήματα είναι ο θετικισμός, η ερμηνευτική, ο δογματισμός, ο φονκτιοναλισμός και άλλα. Τα θεωρητικά αυτά πλαίσια συνδυάζονται με τις μεθοδολογίες της έρευνας, οι οποίες δεν είναι άλλο από ένα σύνολο εργαλείων για τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων.

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70 στις επιστήμες του ανθρώπου κυριαρχούσε, αποκλειόντας κάθε άλλο, το θεωρητικό σύστημα του θετικισμού (positivism)¹. Το σύστημα αυτό στηριζόταν στην αρχή ότι το λογικό πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών επαναλαμβάνει με τρόπο απολύτως όμοιο το λογικό πλαίσιο των φυσικών επιστημών. Στην πράξη όμως οι κοινωνικές επιστήμες συναντούσαν μεγάλες δυσκολίες στην προσπάθειά τους να διατυπώσουν γενικούς νόμους αντίστοιχους με το νόμο της βαρύτητας του Νεύτωνα ή της σχετικότητας του Αϊνστάιν. Υπήρχε το πρόβλημα της επανάληψης της παρατήρησης κάτω από τις ίδιες συνθήκες, η αδυναμία εφαρμογής πειραματισμών με ανθρώπινα υποκείμενα και ο περιορισμένος αριθμός των περιπτώσεων για μια συγκριτική ανάλυση των δεδομένων.

Όλο και περισσότερο γινόταν φανερό ότι το αντικείμενο των επιστημών του ανθρώπου δεν συμπεριφέρεται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που συμπεριφέρεται ο φυσικός κόσμος. Έτσι η ανθρώπινη δράση μπορεί να θέτει στόχους που τους προγραμματίζει λογικά και τους επαναπροσδιορίζει, όμως ορισμένες προϋποθέσεις που την επηρεάζουν δεν μπορεί να είναι εκ των προτέρων γνωστές. Επίσης οι συνέπειες της δράσης δεν είναι δυνατόν να ελέγχονται απολύτως, ώστε να αποφευχθούν όσες δεν είναι επιθυμητές. Η κριτική που γίνεται σήμερα πια στην ερευνητική αυτή θεώρηση και τις ποσοτικές μεθόδους συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων που τη συνοδεύουν, υποστηρίζει ότι οι στατιστικές αναλύσεις και τα πολλά νοήματα παρουσιάζουν ένα ψεύτικα συμπαγές σώμα, που όμως δεν ανταποκρίνεται στο νόημα που βγάζουν από τη δράση τους τα μεμονωμένα άτομα-υποκείμενα της έρευνας. Τέτοιου είδους συμπεράσματα κομματιάζουν την ανθρώπινη ζωή απομονώνοντας ένα μέρος της εμπειρίας που γίνεται αντικείμενο υπερβολικής προσοχής με τρόπο στατικό και α-χρονικό. Οι κωδικοποιημένες και κλειστές κατηγορίες έχουν περιορισμένη χρησιμότητα, όταν πρόκειται για τα προβλήματα και τη ζωή των ανθρώπων. Τέλος οι μεθοδολογικές και επιστημολογικές αυτές θεωρήσεις ενέχουν προϋποθέσεις που διαφεύγουν του ερευνητή, ο οποίος

1. Giddens, A. (1978). *Problems in Social Theory*. London: MacMillan.

δεν έχει συνήθως συνειδητοποιήσει και ξεκαθαρίσει τις προκαταλήψεις που περιέχουν².

Όταν η εφαρμογή της θεωρίας του θετικισμού στις επιστήμες του ανθρώπου έφτασε σε αδιέξοδο, ορισμένοι επιστημονικοί κύκλοι στράφηκαν σε άλλες, παλαιότερες μορφές θεωρητικής προσέγγισης, όπως η Ερμηνευτική. Για την Ερμηνευτική η ανθρώπινη εμπειρία συνιστά μια διαδικασία ερμηνείας η οποία κατασκευάζει τον κόσμο ως γνώση. Για τον Μαξ Βέμπερ³, τον δημιουργό της έννοιας της κατανόησης (verstehen) τα κοινωνικά φαινόμενα δεν υπάρχουν αντικειμενικά ως πεπερασμένα σύνολα. Παράγονται και αναπαράγονται μέσα από την ερμηνευτική δράση των ανθρώπων. Επειδή οι άνθρωποι που δρουν είναι παρφοί με αυτούς που τους μελετούν, υπάρχει πρόσβαση στο νόημα. Ο κοινωνικός επιστημονας όμως κατασκευάζει το αντικείμενο της μελέτης του μέσα από συστήματα αξιολογικά. Κατά τη διαδικασία αυτή πρέπει να ορίσει με μεγάλη ακρίβεια τα επιστημονικά εργαλεία που χρησιμοποιεί, γιατί αυτό αποτελεί την εγγύηση του μη αυθαίρετου.

Η πιο σημαντική διαφορά ανάμεσα στις θεωρίες που συμπεριλαμβάνει η Ερμηνευτική και στο θετικισμό αφορά το θέμα της γλώσσας. Ο θετικισμός υποθέτει μια αντιστοιχία ανάμεσα στις γλωσσικές μονάδες (λέξεις, φράσεις), τη δομή της γλώσσας και τον υλικό κόσμο. Οι γλωσσικές μονάδες αποτελούν ένα είδος απεικόνισης των πραγμάτων που υπάρχουν αντικειμενικά. Αντίθετα η Ερμηνευτική θεωρεί τη γλώσσα ως καθοριστική της πραγματικότητας, η οποία κατασκευάζεται ως γνωστικό αντικείμενο μόνο με τη γλώσσα. Για τους φαινομενολόγους, όπως ο Χούσερλ⁴, η γλώσσα βρίσκεται στο κέντρο κάθε κοινωνικής πρακτικής και εμπλέκεται σε όλες τις κοινωνικές δράσεις, κινήσεις, ποιώντας τους ανθρώπους. Ο γλωσσολόγος της αναλυτικής σχολής, Ώστιν⁵, κάνει λόγο για δράσεις της γλώσσας (speech acts). Θεωρεί δηλαδή ότι οι λέξεις έχουν τη δύναμη από μόνες τους να μεταβάλλουν σχέσεις και καταστάσεις.

Αντίθετα στην άποψη του θετικισμού για τη φύση της πραγματικότητας ένας από τους βασικούς εκπροσώπους της Φαινομενολογίας, ο Χούσερλ, θέτει το ερώτημα: «με ποιους τρόπους διαμορφώνουμε τις απόψεις μας γύρω από το τι είναι η πραγματικότητα;». Ο ίδιος απαντά ότι ο μόνος τρόπος για να γνωρίσουμε τον περιβάλλοντα κόσμο είναι η συνειδητή σκέψη. Τόσο η νοητική διαδικασία, όσο και τα προϊόντα της είναι αποτελέσματα της ανθρώ-

2. Maynard, M. (1998). «Epistemology, theory, methodology and methods». Στο T. May & M. Williams (Eds), *Knowing the Social World*. Open University Press.

3. Weber, M. (1968). *Economy and Society*, Vol. 2, σσ. 901-10.

4. Husserl, E. (1970). *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*. Evanston: Northwestern University Press.

5. Austin, J. L. (1966). «Three ways of spilling ink», *The Philosophical Review*, Vol. 75.

πινής συνείδησης και της ανθρωπίνης πρόθεσης. Ο τρόπος μέσα από τον οποίο φτάνουμε στη γνώση της πραγματικότητας κατασκευάζει το είδος της γνώσης περί πραγματικότητας. Το ερώτημα είναι: «τι πρέπει να κάνει η συνείδηση για να εξασφαλίσει ότι η ανθρωπίνη κοινωνία που θεωρούμε "φυσικό" να υπάρχει γύρω μας, μπορεί να μετατραπεί σε αντικείμενο έρευνας;». Ένας άλλος φαινομενολόγος, ο Σουλτς⁶, θεωρεί ότι η κοινωνική πραγματικότητα συλλαμβάνεται ως κατασκευή διυποκειμενική. Θέτει την ύπαρξη των άλλων ως «εγώ» που όμως δεν μπορούν να υπάρξουν παρά μόνο μέσα από τη συνείδηση του δικού μας «εγώ». Ο διαχωρισμός που κάνει ο Βέμπερ σε νόημα και γεγονός απορρίπτεται από τον Σουλτς για τον οποίο το νόημα είναι το γεγονός. Το νόημα είναι ένα περιτλοκο σύστημα σχέσης που τοποθετείται στη συνείδηση του «βιωμένου χρόνου» ενός «όντος-εις-τον-κόσμο». Κατά την διάφκα της δράσης το «εγώ» προβάλλει στο μέλλον μια φανταστική πράξη.

Για τον Μηντ⁷ και τη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης (Symbolic Interactions) υπάρχει μια δυαδική σχέση (αλληλεπίδραση) του «εγώ» με την κοινωνία. Ο εαυτός είναι αποτέλεσμα της σχέσης ανάμεσα σε δύο αλληλοεξαρτούμενα μέλη: το «εγώ» και το «εμένα». Το «εγώ» αποτελεί το μη οργανωμένο αυθόρμητο μέρος της ανθρωπίνης εμπειρίας. Το «εμένα» είναι το μέρος του ανθρώπου που τον ελέγχει και τον καθοδηγεί, το οποίο αποτελείται από τον «γενικευμένο άλλο». Το μέρος αυτό είναι η κοινωνική πλευρά του ανθρώπου, αυτή που εκπροσωπεί την κοινωνία με τις οργανωμένες αψύψεις, τις προσδοκίες και ό,τι άλλο προέρχεται από το κοινωνικό σύνολο. Το «εγώ» μπορεί να οδηγήσει τη δράση του ακολουθώντας ένα σχέδιο. Το σχέδιο εκφράζει την ταυτότητα του σχεδιαστή, η οποία όμως είναι αποτέλεσμα αλληλοεπίδρασης. Η δυνατότητα αναστοχασμού προϋποθέτει τη δυνατότητα να παύσει κανείς τη θέση του «άλλου». Η δε πορεία προς την κατάκτηση του «εγώ» γίνεται δυνατή με τη χρήση των συμβόλων της γλώσσας.

Οι θεωρίες της Ερμηνευτικής συνδυάζονται καλύτερα με τις ποιτικές μεθοδολογίες, οι οποίες δίνουν προσοχή στο νόημα και φωτίζουν την εσωτερική ζωή. Κρίνεται θετικά το ότι μπορούν να προσφέρουν μια άποψη του κόσμου όπως αυτός φαίνεται με τα μάτια των υποκειμένων και ότι προσπαθούν να ερμηνεύσουν και όχι να εξηγήσουν τα φαινόμενα. Το υλικό που προκύπτει από τις μεθόδους που ακολουθούν, όπως αυτές της σε βάθος συνέντευξης, του βιογραφικού λόγου ή των ιστοριών ζωής, είναι πλούσιο, βαθύ και ολοκληρωμένο, εφόσον άλωστε προκύπτει από μια σχέση συνεντευξιακή στενή και άνετη.

Ένα άλλο θέμα που αξίζει να αναφερθεί ως μέρος της αντιπαράθεσης με-

6. Schutz, A. (1972). *The Phenomenology of the Social World*. London: Heinemann.

7. Roberts, B. (1977). «George Herbert Mead: the theory and practice of his social philosophy», *Ideology and Consciousness*, 2, σσ. 87-106.

ταξύ Θετικισμού και Ερμηνευτικής, ποσοτικών και ποιοτικών μεθοδολογιών, είναι το ζήτημα της ευθύνης του ερευνητή. Η φιλοσοφία του Θετικισμού στηρίζει την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της επιστημονικής έρευνας στην αντικειμενικότητα. Το θεμελιακό σημείο αυτό δέχτηκε κριτική⁸. Υποστηρίχτηκε ότι η αντικειμενοποίηση ως κοινωνική πρακτική που παρουσιάζει τα φαινόμενα εξωτερικά προς τον ερευνητή έχει αποτέλεσμα να διαχωρίσει και να ανεξαρτητοποιήσει το προϊόν της σχέσης από τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες παράγεται και οι οποίες σε τελευταία ανάλυση το νομιμοποιούν. Με τον τρόπο αυτό εμφανίζεται η γνώση ως ουδέτερη και ο ερευνητής ως αντικειμενικός.

Εάν η ίδια η πρακτική αντικειμενοποίησης υπβληθεί σε κριτική αξιολόγηση γίνεται φανερό ότι η αντικειμενικότητα του ερευνητή προκύπτει από μια διαδικασία απόκρυψης μιας σειράς από σιωπηρές προϋποθέσεις που ενέχουν προκαταλήψεις σε βάρος φυλετικών, κοινωνικών και πολιτισμικών «άλλων». Στο σημείο αυτό οι ερμηνευτικές θεωρήσεις αντιπαράθετούν την αρχή της αναστοχαστικότητας (reflexivity). Σύμφωνα με την αρχή αυτή ο ερευνητής οφείλει να εξετάζει σε ένα πνεύμα αυτο-ανάλυσης, όλες τις αξίες και τις πεποιθήσεις που προκαταλαμβάνουν την κρίση του. Από αυτή τη διαδικασία προκύπτει ένα υλικό πολύ χρήσιμο για τη διεξαγωγή της έρευνας. Όμως το να αποκτήσει ο ερευνητής έναν βαθμό αυτογνωσίας δεν επαρκεί εδώ. Πρέπει το υλικό αυτό να κατατεθεί στον αναγνώστη ως μέρος της έρευνας, ώστε να είναι σε θέση να κρίνει ο ίδιος με όλα τα δεδομένα το τελικό αποτέλεσμα. Έτσι τα πολιτισμικά και βιογραφικά στοιχεία που συγκροτούν την υποκειμενικότητα του ερευνητή έρχονται κατά περίεργο τρόπο να ενισχύσουν την «αντικειμενικότητα» της έρευνας.

Τόσο η θετικιστική, όσο και η ερμηνευτική παράδοση, παρ' όλες τις μεγάλες διαφορές που τις διαχωρίζουν, έχουν κοινές ρίζες στον Ορθολογισμό. Κεντρική θέση στις θεωρίες του Ορθολογισμού έχει το ανθρωπινό ον, το οποίο είτε μέσω των αισθήσεων (Εμπειρισμός) είτε μέσω της νόησης (Ιδεαλισμός) μετατρέπει τον περιβάλλοντα κόσμο σε γνώση. Κυριαρχούν οι δυαδικές αντιθέσεις: υποκειμενο-αντικειμενική πραγματικότητα, εσωτερικότητα-εξωτερικότητα, ατομικό-κοινωνικό. Η κριτική του Ορθολογισμού αρχίζει να διαμορφώνεται μετά το 1960 στα πλαίσια της φιλοσοφίας της επιστήμης και αφορά την επιστημολογία όχι μόνο των επιστημών του ανθρώπου, αλλά και των φυσικών επιστημών. Ένας από τους διανοητές που συμμετέχουν στην κριτική του Ορθολογισμού είναι ο Μισέλ Φουκώ.

Για τον Φουκώ⁹ η ανθρωπίνη εμπειρία αποτελεί προϊόν του λόγου. Ο δε

8. Giddens, A. (1982). *Profiles and Critiques in Social Theory*, London: MacMillan.

9. Φουκώ, Μ. (1987). *Αρχαιολογία της Γνώσης*, Αθήνα, εκδ. Εξάντας.

λόγος δεν αποτελεί την προσέγγιση μιας πραγματικότητας που βρίσκεται εκτός λόγου, αλλά ασκεί βία επάνω στα πράγματα. Συνιστά επιβολή. Μπορεί κανείς να αναλύσει τις συνθήκες ύπαρξης ενός λόγου σε αυτό που μπορεί να ειπωθεί ή να αποτελέσει αντικείμενο σκέψης στο εσωτερικό ενός λογικού σχηματισμού. Μπορεί να ρωτήσει ποιος δικαιούται να μιλάει, ποιος παίρνει από αυτόν ταυτότητα και γόητρο, ποια άτομα έχουν το κανονιστικό ή το παρδοσιακό δικαίωμα να διατυπώνουν ένα παρόμοιο λόγο; Οι λόγοι λοιπόν ενδυναμώνουν, αποδυναμώνουν, δίνουν προνόμια και αποκλείουν ανθρωπότητας και κοινωνικές ομάδες.

Ο Φουκώ αποσυνδέει την επιθυμία για γνώση από την ιδέα της προόδου, απορρίπτοντας έτσι τον ισχυρισμό των ερευνητών των επιστημών του ανθρωπίνου «γνωρίζω σημαίνει βελτιώνω». Η επιστημονική «αλήθεια» συνδέεται με μια κυκλική σχέση με διάφορα συστήματα εξουσίας που την παράγουν και την υποστηρίζουν καθώς και με αποτελέσματα εξουσίας τα οποία παράγει και επεκτείνει. Θα πρέπει ίσως να αναφέρω ότι ο Φουκώ ορίζει την «αλήθεια» ως «το σύνολο των κανόνων σύμφωνα με τους οποίους χωρίζεται το αληθές από το ψευδές και αποδίδονται ειδικά αποτελέσματα εξουσίας στο αληθές»¹⁰.

Ένας λόγος συνεπάγεται πρακτικές που υπάρχουν μέσα σε θεματικά πλαίσια και τα αναπαράγουν. Ένα τέτοιο πλαίσιο είναι το πλαίσιο θεραπευτικής και κηδεμονίας, το οποίο αποτελείται από κοινωνικούς λειτουργούς, συμβουλευτικούς ψυχολόγους για παιδιά, υπηρεσίες σχολικής ιατρικής, δάσκαλους και γονείς. Όλοι αυτοί συγκροτούν ένα συμβουλευτικό δίκτυο που συνδέει το παιδί με το σχολείο και το σχολείο με την οικογένεια. Ο τρόπος με τον οποίο ο δάσκαλος σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές αντιλαμβάνεται το ρόλο του ως ηθικό παράδειγμα, καλός πατέρας, στοργική μητέρα, φορέας υγείας και τεχνικός ηθικής μπορεί να φανερώσει το βαθμό στον οποίο η αγωγή βρίσκεται εγκλωβισμένη στους τρόπους καθυπόταξης για τη διαμόρφωση μιας ηθικής του σώματος. Έτσι για τους συγγραφείς Jones και Ball¹¹ η θεωρητική δουλειά του Φουκώ μπορεί να αποτελέσει το πλαίσιο για μια ερευνητική δουλειά στο πεδίο της Παιδαγωγικής, η οποία θα παίρνει υπόψη την εξέταση της γνώσης από την εξουσία.

Για τον Φουκώ η «ετερότητα» αποτελεί το ιστορικό αρτίσι του δυτικού πολιτισμού. Εμφανίζεται με πολλές μορφές ως το ξένο, το παράξενο, το ακατανόητο, το παθολογικό. Η «ετερότητα» αποτελεί το αντίθετο του λόγου στον οποίο οφείλει να καθυποταχθεί. Γίνεται έτσι αντικείμενο του λόγου μέ-

10. Φουκώ, Μ. (1987). *Εξουσία, γνώση και ηθική*, Αθήνα, εκδ. Ψυλόν, σ. 36.

11. Jones, D. & Ball, St. (1994). Ο Michel Foucault και ο Λόγος της Εκπαίδευσης. Στο *Πειθαρχία και Γνώση*, Τοπικά σ., Αθήνα: Ε.Μ.Ε.Α.

σα από την επιστημονική αναζήτηση. Τη θέση του ά-λογου καταλαμβάνει ανάλογα με την περίπτωση ο εγκληματίας, ο τρέλος, ο άρρωστος, ο ξένος ή η γυναίκα. Επιχειρώντας τη γενεαλογία της τρέλας ο Φουκώ επιδιώκει να δώσει στη δική του φωνή στο άρσασ. Ισχυρίζεται, δηλαδή, ότι εκείνο που δίνει λόγο ύπαρξης στην ερευνητική αναζήτηση είναι ακριβώς η αποκάλυψη ενός ανείπωτου, αδιανόητου, που όμως απαντάται να διατρέχει τον κόσμο και να διαπλέκεται με τα συμβάντα. Αυτό ακριβώς πρέπει να επιχειρήσει να σκεφτεί και ναβάλει σε λόγια ο ερευνητής των κοινωνικών επιστημών. Ο ερευνητής, λοιπόν, πρέπει να είναι έτοιμος να δεχτεί ότι η ερευνητική διαδικασία δεν υπόκειται σε μοναδικές αλήθειες ούτε πρέπει να καταλήξει σε μια και μοναδική εξήγηση. Μπορεί όμως να παρέχει ερμηνείες σε μια σειρά από επιφανειακά χαρακτηριστικά της κοινωνικής ζωής

Εάν εξετάσει κανείς κριτικά κάτω από το πρίσμα των απόψεων του Φουκώ τη γνώση που προκύπτει από τα διάφορα ερευνητικά προγράμματα στην παιδαγωγική επιστήμη μπορεί να αποκαλύψει το «πολιτικό» πρόγραμμα διαχείρισης, που εξυπηρετεί η ανάπτυξη της συγκεκριμένης γνώσης. Το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας έχει να πει πολύ λίγα εντυπωσιακά ή ενδιαφέροντα πράγματα. Οι καινούργιες προτάσεις σπανίζουν ή δεσμεύονται από ρυθμίσεις, κοινωνικές πρακτικές και μεθοδολογικές επιλογές. Επιπλέον, η λογική τους είναι εξαρτημένη από προγράμματα που έχουν στόχο τη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Σε τελευταία ανάλυση ο λόγος τους είναι λόγος πολιτικός και όταν ακολουθήσει κανείς τη διαδρομή του οδηγείται σε τόπους, όπως το Υπουργείο Παιδείας, τα γραφεία Εκπαίδευσης, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και κυρίως τα ερευνητικά προγράμματα που χρηματοδοτεί η Κοινότητα.